

MODERN ESSZÉK – érettségi

1. Létezik-e „megadott és kötött emberi természet” Jean-Paul Sartre szerint?

(Megadott műrészlet: Sartre: Egzisztencializmus)

De ha az egzisztencia valóban megelőzi az esszenciát, felelősek vagyunk azért, amik vagyunk. Tehát az egzisztencializmus első ténykérdése az, hogy az embert birtokába helyezi annak, ami, és hogy reáhá-
rítja létének teljes felelősségét. És azzal, hogy az ember felelős önmagáért, nem azt akarjuk mondani,
hogy szorosan vett egyéniségéért felelős, hanem hogy felelős minden emberért. A szubjektivizmus
kifejezésnek két értelme van, és ellenfeleink ki is használják ezt a kétértelműséget. A szubjektivizmus
egyfelől azt jelenti, hogy az egyén önmagát választja, másfelől, hogy az ember képtelen túllépni az
emberi szubjektivitást. Ez a második jelentés az egzisztencializmus igazi értelme. Mikor azt mondjuk,
hogy az ember önmagát választja, arra gondolunk, hogy mindegyikünk önmagát választja, de ezzel
együtt arra is, hogy önmagával együtt választja egyúttal az összes többi embert is. És valóban, semmit
sem tehetünk anélkül, hogy az általunk megvalósítandó ember kialakításán munkálkodva egyúttal meg
ne valósítanók az embernek egy olyan képét, amilyennek szerintünk lennie kell. Az ilyen- vagy amolyan-
lét választásával egyszerre mind azt is megerősítjük, hogy választásunknak értéke van, mert a rosszat
nem választhatjuk soha; mi mindig csak a jót választjuk, és semmi sem lehet számunkra jó anélkül,
hogy ne volna mindenkinek az. De ha másrészt az egzisztencia megelőzi az esszenciát, és ha létezni is
akarunk ugyanakkor, mikor képünk kialakításán dolgozunk, ez a kép mindenkire nézve és egész ko-
runkra nézve érvényes lesz. Így felelősségünk jóval nagyobb, mint gondolnánk, mert az egész emberi-
séget elkötelezi. [...] Ezzel szemben az egzisztencialista úgy véli, nagyon kínos, hogy Isten nem létezik,
mert vele együtt megszűnik minden lehetőség, hogy érzékfölötti régiókban találjunk értékeket; nem
létezhetik a priori jó, minthogy elgondolására nincsen végtelen és tökéletes tudat, nincsen sehol meg-
írva, hogy a jó létezik, hogy becsületesnek kell lenni, hogy nem szabad hazudni, mivel olyan síkon moz-
gunk, ahol semmi sincs, csupán emberek. Dosztojevszkij írta: „Ha Isten nem létezne, minden szabad
volna.” Ez az egzisztencializmus kiindulópontja. Valóban minden meg van engedve, ha Isten nem léte-
zik, ebből következik az ember elhagyatottsága, mert nincsen lehetősége megkapaszkodni sem önma-
gában, sem önmagán kívül. Először is nincsen számára bocsánat. Ha az egzisztencia valóban megelőzi
az esszenciát, sohasem alkalmazhatjuk magyarázatképpen a megadott és kötött emberi természetet;
más szóval megszűnik a determinizmus: az ember szabad, az ember a szabadság. Ha másfelől Isten
nem létezik, nem lesznek előttünk magatartásunkat szentesítő értékek és előírások. Így hát az értékek
fényes birodalmában sem előttünk, sem mögöttünk nincs számunkra sem mentség, sem igazolás. Egye-
dül vagyunk könyörtelenül. Ezt fogom azzal kifejezni, hogy az ember szabadságra ítéltetett. Ítéletről
beszélek, mert nem ő teremtette önmagát, de máskülönben mégis szabad; mert kitaszítva a világba,
minden tettéért felelős. Az egzisztencialista nem hisz a szenvedély hatalmában. Soha nem gondol arra,
hogy egy szép szenvedély olyan, mint a pusztító ár, mely végzetszerűen bizonyos cselekvések felé so-
dorja az embert, és ezzel mentségére szolgál. Úgy gondolja, hogy az ember felelős szenvedélyéért. Az
egzisztencialista arra sem fog gondolni, hogy az ember segítő kezet találhat a földön egy adott jelben,
amely útbaigazítja, mert arra gondol, hogy az ember önmaga betűzi ki a jelt, úgy, ahogy neki tetszik.
Azt gondolja tehát, hogy az ember minden támasz és segítség nélkül kénytelen percenként kigondolni
az embert.

2. Hogyan mutatkozik meg az önmagát építő ember Sartre filozófiájában?

(Megadott műrészlet: Jean-Paul Sartre: Az egzisztencializmus: humanizmus)

Az egzisztencialista emberszemlélet

Az egzisztencialista szemlélet szerint az ember kezdetben semmi: ez az oka, hogy nem definiálható. Csak később válik azzá, és olyan lesz, amilyenre önmagát alakítja. Így tehát nincsen emberi természet, minthogy nincs Isten annak elképzelésére. Csak az ember van, és nem csupán úgy, ahogy önmagát elképzei, hanem amilyennek akarja, és ahogy önmagát az egzisztencia nyomán felfogja; az ember semmi más, mint amivé önmagát teszi.

Az ember az, amivé önmagát teszi

Ez az egzisztencializmus első alapelve. Ezt szubjektivitásnak is nevezik, és e címen ítélnék is el miatta bennünket... A szubjektivizmus kifejezésnek két értelme van, és ellenfeleink ki is használják ezt a két-értelműséget.

A választás

A szubjektivizmus egyfelől azt jelenti, hogy az egyén önmagát választja, másfelől, hogy az ember képtelen túllépni az emberi szubjektivitást. Ez a második jelentés az egzisztencializmus igazi értelme. Mikor azt mondjuk, hogy az ember önmagát választja, arra gondolunk, hogy közülünk mindenki önmagát választja, de arra is, hogy önmagával együtt választja egyúttal az összes többi embert is. És valóban, semmit sem tehetünk anélkül, hogy az általunk megvalósítandó ember kialakításán munkálkodva egyúttal meg ne valósítanók az embernek egy olyan képét, amilyennek szerintünk lennie kell. Az ilyen- vagy amolyan-lét választásával egyszersmind azt is megerősítjük, hogy választásunknak értéke van, mert a rosszat nem választhatjuk soha; mi mindig csak a jót választjuk, és semmi sem lehet számunkra jó anélkül, hogy ne volna mindenkinek az. De ha másrészt az egzisztencia megelőzi az essenciát, és ha létezni is akarunk ugyanakkor, mikor képünk kialakításán dolgozunk, ez a kép mindenkire nézve és egész körükre nézve érvényes lesz. [...]

Az egyéni cselekvés az egész emberiséget elkötelezi

Tehát felelős vagyok magamért és mindenkiért, és egy képet alkotok arról az emberről, akit választottam; és önmagamot választva az embert választom. Így lehetőség nyílik annak megértésére, mit jelentenek az oly, kissé fellengős szavak, mint szorongás, elhagyatottság, kétségbeesés. Mint látni fogják, ez igen egyszerű. Először is, mit jelent a szorongás? Az egzisztencialista szívesen mondja, hogy az ember csupa szorongás. Ez a következőt jelenti: az ember, aki elkötelezi magát, és tudatában van annak, hogy nem csupán olyan lény, amilyenre választotta magát, hanem egyúttal törvényhozó is, aki önmagával együtt az egész emberiséget is választja, nem menekülhet teljes és mélységes felelősségének érzetétől. [...]

Az ember szabadsága

Ha az egzisztencia valóban megelőzi az essenciát, sohasem alkalmazhatjuk magyarázatképpen a megadott és kötött emberi természetet; más szóval megszűnik a determinizmus: az ember szabad, az ember a szabadság. Ha másfelől Isten nem létezik, nem lesznek előttünk magatartásunkat szentesítő értékek és előírások. Így hát az értékek fényes birodalmában sem előttünk, sem mögöttünk nincs számunkra sem mentség, sem igazolás. Egyedül vagyunk, könyörtelenül. Ezt fogom azzal kifejezni, hogy az ember szabadságra ítéltetett. Ítéletről beszélek, mert nem ő teremtette önmagát, de máskülönben mégis szabad; mert ha már ki van taszítva a világba, minden tettéért felelős. Az egzisztencialista nem hisz a szenvedély hatalmában. Soha nem gondol arra, hogy egy szép szenvedély olyan, mint a pusztító ár, mely végzetszerűen bizonyos cselekvések felé sodorja az embert, és ezzel mentségére szolgál. Úgy gondolja, hogy az ember felelős szenvedélyéért. Az egzisztencialista arra sem fog gondolni, hogy az ember segítő kezet találhat a földön egy adott jelben, amely útbaigazítja, mert arra gondol, hogy az ember önmaga betűzi ki a jelet, úgy, ahogy neki tetszik. Azt gondolja tehát, hogy az ember, minden támasz és segítség nélkül kénytelen percenként kigondolni az embert...

3. Érték nélküli világba kerül-e az ember, ha „Isten halott”?

(Megadott műrészlet: Friedrich Nietzsche: A vidám tudomány)

Az őrült. – Nem hallottatok arról az őrültről, aki fényes délelőtt lámpást gyújtott, a piacra rohant s közben folyton azt kiabálta: „Istent keresem! Istent keresem!” – Mivel a jelenlevők között éppen sokan voltak, akik nem hittek Istenben, nagy nevetés támadt. Tán elvesztetted? – kérdezték egyesek. Talán csak nem szaladt el valamerre, mint valami gyerek? – így mások. Vagy netán elrejtőzött? Fél tőlünk? Hajóra szállt? Kivándorolt? – így kiabáltak és nevetgéltek összevissza. Az őrült közjük vetette magát, szinte átlukasztva őket a tekintetével. – „Hová lett Isten? – kiáltott föl. – Majd én megmondom nektek! Megöltük őt – ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian! De hogyan is csináltuk ezt? Hogyan is lehattunk képesek kiinni a tengert? Ki adta kezünkbe a spongyát az egész láthatár letörléséhez? E vonalak nélkül mi lesz egész építőművészetünkéből? Állnak-e házaink a jövőben is? És mi magunk vajon megleszünk-e még? Mit tettünk, amikor e földet elszakítottuk napjától? Merre halad most? Mi hova tartunk? Minden naptól egyre távolodunk? Nem zuhanunk egyenesen előre? Vagy hátra vagy oldalt vagy minden irányba? Van-e még fönt, és lent van-e? Nem a végtelen semmiben bolyongunk? Nem érezzük az üres tér borzongató fuvallatát? Vajon nem lett-e hidegebb? Nem jön-e közelebb és mind egyre közelebb az éj? Nem kell-e lámpást gyújtanunk fényes délelőtt? Nem halljuk tán az Istent temető sírásók ricsaját? Nem érezzük-e az isteni rothadás szagát? – elrohadtak az istenek is! Isten halott! Halott is marad! És mi öltük meg őt! Mivel vigasztaljuk magunkat mi, minden gyilkosok gyilkosai? A világ eleddig legszentebbje és leghatalmasabbja elvérzett kézzúrásainktól – ki törli le rólunk a vérét? Milyen vízzel mossuk le magunkról? Miféle vezeklést, milyen szent játékot találjunk ki önmagunknak? E tett nagysága nem túlságosan nagy hozzánk képest? Nem kell-e istenné lennünk nekünk is, hogy méltónak mutakozzunk e tett nagyságára? Ennél nagyobb tett nem létezett soha – és aki e tett után születik, az éppen e tett révén magasabb rendű történelemhez tartozik majd, mint az előző volt!” – Az őrült most elhallgatott és megint hallgatóira nézett: ők szintén hallgattak és idegen tekintettel bámulták őt. Végül a földhöz vágta a lámpást, hogy az menten kialudt és ezer darabra tört. „Túl korán jövök –mondotta–, még nincs itt az én időm. Még útban van ez az iszonytató esemény, még vándorol – még nem jutott el az emberek fülébe. A mennydörgésnek és a villámlásnak időre van szüksége, a csillagok fényének időre van szükségük, a tetteknek időre van szükségük, még elkövetésük után is, hogy meglássák és meghallják őket az emberek. Ez a tett még sokkal messzebb van tőlük, mint a legtávolabbi csillagok – és mégis ugyanezt tették meg!” – Beszéli még, hogy az őrült azon a napon különféle templomokba tolakodott be és rázendített Requiem aeternam deo-jára (örök nyugodalmat istennek – A ford.). Amikor kivezeték és felelősségre vonták, egyre csak azt hajtogatta: „Ugyan mi egyebek ezek a templomok, ha nem Isten kriptái és síremlékei?”

(Friedrich Nietzsche: A vidám tudomány Budapest, Holnap Kiadó, 1997. 151-153. o.)

4. Értelmezze Nietzsche megadott szövegrészletének és gondolatrendszerének kontextusában az Isten halott-kijelentést! (Megadott műrészlet: Nietzsche: Így szólott Zarathustra)

1. Harmincesztendő lett Zarathustra, midőn elhagyta szülőföldjét és a szülőföld tavát, és felment a hegyekre. Saját szellemét és magányát élvezte ott, és tíz évig nem telt be velük. Végül azonban megváltozott szívében – és egy reggel, felserkenvén a vöröslő pirkadattal, kiállt a Nap elé, és így szólott hozzá: „Hatalmas csillag! Mivé lenne a boldogságod, ha nem volna, akinek világolj! Napra nap feljöttél barlangomhoz tíz éven át: bizony elegend lett volna önnön fényedből és az útból is nélkülem, sasom és kígyóm nélkül. Mi azonban minden reggel vártunk reád, elfogadtuk tőled, mit bőséged adott, és megáldottunk érte. Íme! Torkig vagyok immár bölcsességemmel, akár a méh, mely túl sok mézet gyűjtött, szükségem van a kézre, mely érte nyúl. Ajándékozni és osztani szeretnék belőle, hadd örvendjen csak újra balgaságán mind, ki bölcs az emberek között, és a szegények is hadd örvendezzenek újra gazdagságukon. Le kell hát ereszkednem a mélybe: ahogy te is cselekszel esténként, midőn eltűnsz a tenger mögött, hogy bevilágítsd még az alvilágot is, gazdagnál is gazdagabb csillag! Alá kell buknom, akár csak neked, így mondják az emberek, akikhez le akarok jutni. (...)

2. Zarathustra egyedül ereszkedett lefelé a hegyről, és senkivel nem találkozott. Ám ahogy az erdőbe ért, egyszerre csak egy aggastyán állott előtte, aki elhagyta szent kunyhóját, hogy gyökereket gyűjtsön a vadonban. Az aggastyán pedig így szólott Zarathustrához: „Ismerem ezt a vándort: jó néhány esztendeje járt már ezen az úton. Zarathustrának hívták; de megváltozott. Akkor hamudat vitted föl a hegyre: csak nem tüzedet akarsz most a völgyekbe vinni? Nem féled-e a gyűjtogató büntetését? Igen, felismerem Zarathustrát. Tekintete tiszta, és száját nem tölti utálat. Avagy nem úgy lépdel-e, akár a táncos? Zarathustra átváltozott, Zarathustra gyermekké lett, Zarathustra felébredt: mi dolgod hát az alvók között? Magányod olyan volt, akár a tenger – tengerként hordozott. Jaj, miért akarsz partra szállni? Jaj, miért akarsz újra magad vonszolni testedet?” Zarathustra pedig így felelt: „Szeretem az embereket.” „És én”, szólott a szent férfiú, „én vajon miért jöttem a vadonba és a pusztaságba? Nem azért-e tán, mert túlságosan is szerettem az embereket? Most Istent szeretem: az embereket nem. Nekem az ember túlon túl tökéletlen holmi. Csak vesztemet okozná az emberszeretet.” Zarathustra pedig így felelt: „Szeretet? Mit is beszélek! Ajándékot viszek az embereknek!” „Semmit ne adj nekik”, szólott a szent férfiú. „Inkább vegyél le róluk valamit, amit együtt hordozhatsz velük – az esik nekik a legjobban: csak aztán jóleszen neked is! Ha pedig mindenáron adni akarsz, csak alamizsnát adj, azt is csak akkor, ha eleget koldultak érte!” „Nem”, felelte Zarathustra, „nem adok alamizsnát. Nem vagyok hozzá elég szegény.” A szent férfiú nevetett Zarathustrán, és így szólott: „Akkor jól ügyeskedj, hogy elfogadják a kincseidet! Nincs bizalmuk a remetéknél, és nem hiszik el, hogy ajándékozni jöttünk. Léptünk zaja, ha utcákat felveri, túl magányos nekik. És akár ha éjjel felneszelnek ágyukban, mert jár valaki odakint, jóval napkelte előtt, bizony azt kérdezik magukban: ugyan hová tolvajkodik? Ne menj az emberek közé, maradj az erdőn! Akkor már inkább menj az állatok közé! Legyél olyan, mint én – medve a medvék, madár a madarak között.” „És mit csinál egy szent az erdőn?” kérdezte Zarathustra. A szent férfiú pedig így felelt: „Dalokat szerzek, és eléneklem őket, és dalolás közben nevetek, sírok, brummogok is: így dicsérem az Istent. Énekszóval, brummogva, sírva-nevetve dicsérem az Istent, az én Istenemet. De csak hoztál nekünk ajándékba valamit!” E szavak hallatán Zarathustra elköszönt a szent férfiútól, és azt mondotta: „Ugyan mit is adhatnék én nektek? Engedj inkább utamra hamar, nehogy még elvegyek tőletek valamit!” – Így aztán elváltak egymástól, az aggastyán meg a férfi, nevetve gyermeki nevetéssel. Ám amikor Zarathustra magára maradt, így szólott a szívéhez: „Még ilyet! Ez a szent életű aggastyán itt a vadonban még nem is hallott róla, hogy Isten halott!”

5. Nietzsche filozófiájának egyik központi gondolatát közvetíti az óperzsa próféta, Zarathustra megidézése révén. Fejtse ki ennek a filozófiának a lényegét!

(Nietzsche így szólott Zarathustra)

Amikor Zarathustra a legközelebbi városba ért, amely az erdők mentén fekszik, népes gyülekezetet talált a vásártéren: mert a népet azzal kecsegtették, hogy majd egy kötélháncost láthat. És Zarathustra így szólott hozzájuk: Az emberfölötti embert hirdetem néktek. Az ember olyasvalami, amit fölül kell múlnunk. Mit tettek érte, hogy fölülmúljunk? Ez idáig minden élőlény alkotott valami önmagán túlit: ti meg e nagy dagály apálya akartok lenni, és inkább visszasüllyednétek az állathoz, sem hogy felülmúljátok az embert? Mi az ember szemében a majom? Nevetség tárgya vagy fájdalmas szégyen. Legyen hát az ember is ez az emberfölötti ember szemében: nevetség tárgya vagy fájdalmas szégyen. Végigjártatok az utat a féregtől az emberig, és sok minden még féreg bennetek. .Hajdan majmok voltatok, és az ember még ma is majomabb bármelyik majomnál. De még a legbölcsebb is köztetek, az is merő meghasonlás, növény és kísértet korcsa. De hát azt kívánom-e én tőletek, hogy kísértetek legyetek vagy növények? Íme, én az emberfölötti embert hirdetek néktek! Az emberfölötti ember a föld értelme. Akaratotok szóljon így: az emberfölötti ember legyen a föld értelme! [...] Hol késik hát a villám, hogy végignyalna rajtatok nyelvével? Hol a téboly, amellyel be kéne oltani benneteket?

Íme, én az emberfölötti embert hirdetem néktek: ő ez a villám, ő ez a téboly! Amikor Zarathustra így szólott volt, valaki közberikkantott a népből:” Eleget hallottunk már róla: most lássuk a kötélháncost!” És az egész népség nevetett Zarathustrán. A kötélháncos pedig azt hitte, hogy neki szólt a szó, és máris mutatványra készülődött.

6. Mutassa be az apollóni és a dionüszoszi elv szerepét Nietzsche művészetfelfogásában!

(Megadott műrészlet: Friedrich Nietzsche: A tragédia születése)

Sokat nyer vele az esztétikai tudomány, ha nem csupán logikailag látjuk be, hanem a szemlélet közvetlen bizonyosságával felismerjük, hogy a művészet fejlődése az apollóni és a dionüszoszi kettősséghez kötődik: hasonlóan, amiként a nemzedékek is a nemek kettősségétől, szakadatlan harcuktól és csak időközönkénti összebékélésüktől függenek. E neveket a görögöktől kölcsönözzük, akik művészetszemléletük mély értelmű titkos tanait nem fogalmilag, hanem istenviláguk hangsúlyosan beszédes alakjai révén adják értésünkre. Az ő két művészet-istenségükhöz, Apollónhoz és Dionüszoszhoz fűződik az a felismerésünk, hogy a görög világban, eredetük és céljaik szerint, roppant ellentét áll fenn a szemléletes, apollóni művészet és a zene, Dionüszosz nem szemléletes művészete között: e két, olyannyira különböző törekvés egymás mellett halad, egymással többnyire nyílt ellentétben és egymást örökkön és egyre hathatósabban mind újabb és újabb művekre ösztönözve, hogy állandósítsák e köztük feszülő ellentét harcát, amit a közös „művészet” szó csak látszólag hidal át; mígnem, a hellén „akarat” metafizikai csodatette folytán egymással párban jelennek meg, és ez az egyesülés végül létrehozza az attikai tragédia éppoly dionüszoszi, mint amennyire apollóni művészetét. Hogy közelebb férközhessünk e két törekvéshez, elsőbben is képzeljük el őket úgy, mint az álom és a mámor egymástól elkülönített művészi világát; e két, más-más fiziológiai jelenségben ismerhetjük fel az apollóni és a dionüszoszi ellentét megfelelőit is. [...] Apollón mint minden szemléletes formáló erő istene egyúttal a jövendőmondó isten is. A belső fantáziavilág szép látszata fölött is ő, eredete szerint a „ragyogó”, a fényisten uralkodik. A magasabb igazság ezen állapotainak a tökéletessége, szembeállítva a hézagosan érthető mindennapi valósággal, valamint az alvásban és az álomban gyógyító és serkentő természettel mélységesen átítatott tudat egyben a jövendőmondó képesség szimbolikus analogonja is, és egyáltalán a művészeteké, amelyek az életet élhetővé és élni érdemessé teszik. Ám az a finom határvonal, amelyet az álomképnek nem szabad áthágnia, hogy patológikus hatást ne gyakoroljon, hisz máskülönben otromba valóságként becsapna minket: ez sem hiányozhat Apollón képéből – e mértéktartó körülhatároltság, e tartózkodás a vadabb indulatoktól, a művészisten e bölcs nyugalma. Szemének „napszerűnek” kell lennie, ahogy ez eredetének megfelel; még ha haragos és rosszkedvű is a tekintete, akkor is körülengri őt a szép látszat hangulata. És szélsőséges értelemben így érvényesnek találhatjuk Apollónra azt, amit Schopenhauer a Mája* fátylába gabalyodott emberről mond A világ mint akarat és képzet-ben: „Miként a tomboló, határa sehol sincs tengeren, mely üvöltve emel és süllyeszt hullámhegyeket, bízva gyöngye járművében, megül ladikjában a hajós; éppoly nyugodtan ül a kínok világának közepén az egyes ember, megbízva a principium individuationis-ban** és reá hagyatkozva.” Igen, Apollónról lehetne elmondani, hogy benne az e principium iránti rendíthetetlen bizalom és az abba való nyugalmas belehelyezkedés nyeri el legmagasztosabb kifejezését, magát Apollónt pedig bizvást nevezhetnénk a principium individuationis fenséges istenképének, kinek mozdulataiból és pillantásából maradéktalanul szól hozzánk a „látszat” teljes gyönyöre és minden bölcsessége, szépségével együtt. Ugyanitt ecsetelte Schopenhauer a bennünket elfogó borzalmat is, ha a jelenség megismerésformáiban hirtelen elbizonytalanodunk, minthogy az okság törvénye ilyenkor meginogni látszik. Ha e borzalomhoz hozzátesszük még az ember legbensőbb mélyeiből, mondhatni: egyenesen a természetből feltörő kéjes elragadtatottságot is a principium individuationis illetén széthasadásakor, akkor bepillanthatunk a dionüszoszi lényegébe, mely leginkább még a mámor analógiájával közelíthető meg.

* Mája: a világmindenség ősanja az ősi hindu misztikus filozófiában: az érzékszervek előtt megjelenő látszat, szemben a világ abszolút lényegével

** principium individuationis: az egyedekre szakadás, az egyes dolgok oka, az okság alapja

7. Hogyan jelenik meg Nietzsche „minden eddigi érték átértékelésének” a gondolata A három átváltozásról című szövegrészlet metaforáiban (a teve, az oroszlán, a sárkány, a gyermek)?

Nietzsche: Így szólott Zarathustra A három átváltozásról

A szellem három átváltozását beszélem el néktek: miként lesz a szellemből teve, és a tevéből oroszlán, és miként lesz az oroszlán gyermekké végül. Sok van, ami a szellemnek súlyos, ami súlyos az erős, teherbíró szellemnek, melyben tisztelet lakozik: arra vágyik az ő ereje, ami súlyos és a legsúlyosabb. Súly? Mi az? – kérdi a teherbíró szellem, és letérdel, akár a teve, hogy jól megrakodják. A legnagyobb súly? Mi az, ti hősök? – kérdi a teherbíró szellem – már hátamra is veszem, hogy örvendjek erőmnek. Ugyan nem ez-e a legsúlyosabb: megalázkodni, hogy fájdalmat okozunk önnön fennhéjázásunknak? Kigúnyolni bölcsességünket, hogy fennen ragyoghasson balgaságunk? Vagy talán ez: odahagyni minden dolgainkat, midőn győzelmi ünnepet ülnek? Magas hegyekre mászni, hogy megkísértsük a kísértőt? Vagy talán ez: a megismerés makkján és fűvén élni csak, hogy lelkünk éhezze az igazságot? Vagy talán ez: betegen is hazaküldeni a vigasztalókat, és süketek barátjául szegődni, akik nem hallják meg soha, hogy mit akarsz? Vagy talán ez: piszkos vízbe merülni, ha az igazság vize az, és nem utasítani el sem a hideg békákat, sem a forró varangyokat? Vagy talán ez: szeretni, akik megvetnek bennünket, és kezet nyújtani a kísértetnek, aki riogatni jött? A teherbíró szellem magára veszi mind ezt a súlyt: akár a teve, mikor megrakodva nekivág a sivatagnak, sivatagának éppúgy vág neki ő is. Ámde a legkitlenebb sivatagban megtörténik a második átváltozás: oroszlán lesz a szellemből ott, és szabadságot rabol magának, hogy ő legyen ura önnön sivatagának. Utolsó urát keresi ott: neki akar ellensége lenni, neki és utolsó istenének, győzelmet akar a hatalmas sárkánnyal küzdve. Ugyan ki az a hatalmas sárkány, aki a szellemnek többé nem úr és nem isten? A hatalmas sárkány neve: „Kötelked”. Az oroszlán szelleme azonban így szól: „Akarom”.

Útjában hever a „Kötelked”, az aranyban csillogó pikkelyes állat, és minden pikkelyén ott csillog aranylón: „Kötelked!” Ezredéves értékek csillognak minden pikkelyén, és így szól minden sárkányok leghatalmasabbika: „Minden dolgok értéke – énrajtam csillog.” „Minden érték megteremtett immár, és minden teremtett érték – én vagyok. Bizony mondom, nincs többé »Akarom«!” Így szól a sárkány. Testvéreim, mi végre kell hát, hogy oroszlánná változzék a szellem? Mért nem elég a teherhordó állat, mely csupa lemondás és tisztelet? Új értékeket teremteni – erre még az oroszlán sem képes: de megteremteni az új teremtés szabadságát – erre jó az oroszlán hatalma. Hogy szabadságot teremtsen, és szent nemet mondjon a kötelelességre: erre kell, testvéreim, az oroszlán. Új értékek jogát birtokba venni – a legiszonyúbb elbirtoklás ez a teherbíró és tiszteletteljes szellem számára. Bizony mondom néktek, bitorlásnak tartja azt, és ragadozó állatok cselekedetének. „Kötelked”: egykoron nem volt, mit szentebbül szeretett volna nála, most pedig örületre és önkényre lel immár a legszentebb szentségben is, hogy szabadságot raboljon magának szeretetétől: ez a rablás bizony oroszlánt kíván. De mondjátok csak, testvéreim, mire képes még a gyermek, amire az oroszlán sem képes? Mi végre kell a ragadozó oroszlánnak még gyermekké is lennie? Ártatlanság a gyermek és feledés, újrakezdés, játék, önmagából kipördülő kerék, első mozdulat, szent igenlés. Bizony mondom, testvéreim, a teremtés játékához kell a szent igenlés: saját akaratát akarja hát a szellem, saját világát nyeri el a világa-vesztett. A szellem három átváltozását beszéltem el néktek: miként lett a szellemből teve, és a tevéből oroszlán, és miként lett az oroszlán gyermekké végül. –

Így szólott Zarathustra. És abban a városban időzött akkora, amelynek neve: tarka tehén.

8. Wittgenstein fiatalkori művében azt olvassuk, hogy „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”. Miről és miért kell hallgatni?

(Szövegrészlet: Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus logico-philosophicus))

Előszó

[...] „A könyv a filozófia problémáival foglalkozik, és – úgy hiszem – kimutatja, hogy az a mód, ahogy e problémákat megfogalmazzuk, nyelvünk logikai félreértésén alapul. A könyv egész értelmét a következő szavakban lehet megközelítőleg összefoglalni: Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg lehet mondani világosan; amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. A könyv tehát határt kíván szabni a gondolkodásnak, helyesebben: nem a gondolkodásnak, hanem a gondolatok kifejezésének. A határt tehát csak a nyelvben lehet megvonni, és az, ami e határon túl fekszik, egyszerűen értelmetlenség lesz. [...] Ami viszont az itt közölt gondolatok igazságát illeti, az megdönthetetlennek és bizonyosnak tetszik számomra. Tehát azon a véleményen vagyok, hogy a problémák lényegileg végleges megoldást nyertek. És ha ebben tévedek, akkor e munka értéke másodsorban éppen abban áll, hogy megmutatja – milyen kevés intéződött el ezeknek a problémáknak a megoldásával. Bécs, 1918

1. A világ mindaz, aminek az esete fennáll. 1. 1 A világ tények és nem dolgok összessége. 1.11 A világot a tények határozzák meg és az, hogy ez az összes tény. 1.12 Mert a tények összessége határozza meg azt, minek az esete áll fenn, és úgyszintén mindazt, aminek esete nem áll fenn. 1.13 A tények a logikai térben – ez a világ. 1.2 A világ tényekre oszlik. 1.21 Vagy fennállhat valaminek az esete, vagy nem állhat fenn, és ugyanakkor minden egyéb marad azonosan. 2. Aminek az esete fennáll, a tény, az bizonyos körülmények megléte. 2.01 A körülmény tárgyak (objektumok, dolgok) kapcsolata. 2.011 Minden dolog lényegéhez tartozik, hogy körülmények alkotórésze lehet. [...] 3. A tények logikai képe a gondolat. 3.01 Az igaz gondolatok összessége a világ egy képét alkotja. [...] 4. A gondolat értelemmel bíró kijelentés. 4.001 A kijelentések összessége a nyelv. [...] 5. Minden kijelentés az elemi kijelentések igazságfüggvénye. [...] 5.6. Nyelvem határai világom határait jelentik. [...] 6.5 Egy olyan felelethez, amelyet nem lehet kimondani, nem lehet kimondani a kérdést sem. A rejtély nem létezik. Ha egy kérdést egyáltalán fel lehet tenni, akkor meg is lehet válaszolni azt. [...] 6.522 Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez megmutatkozik, ez a misztikum. [...] 6.54 Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépven rájuk túllépett rajtuk. (Úgy szólván el kell hajítania a létrát, miután felmászott rajta.) Meg kell haladnia ezeket a tételeket, akkor látja helyesen a világot. 7. Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”

(Budapest: Akadémiai, 1989. 7-8, 11, 17, 26, 46, 70, 89-90. o.)

9. Milyen megnyilvánulási formáit, hatásait, következményeit érzékeljük a globalizációnak?

(Megadott műrészlet: Rüdiger Safranski: *Mennyi globalizációt bír el az ember?*)

A globalizáció korszakában élünk, ez nem kétséges. Az atombomba óta a fenyegetettség globális közösségében. A rakéták a Föld minden pontját elérik. Az atomfegyverkészlet lehetővé teszi az emberiség globális öngyilkosságát és a globális pusztulást. A glóbuszon folyó élet a tét. A háborúk már nem csak régiókra korlátozódnak, és már nem is csak államok viselik őket. Az államtalanított erőszak vagy a váltakozó állami támaszpontokat választó terrorizmus, miként a vele szorosan összefüggő szervezett bűnözés is globálisan működik, és igyekszik hozzáférni a tömegpusztító fegyverekhez. Szeptember 11. óta tudjuk ezt, de már előtte is tartanunk kellett tőle. Az atomenergia civil felhasználásának terrorista célzatú átalakítása, például egy atomerőmű elleni merénylet útján, bármikor lehetséges. Más, roppant veszedelmes, egyelőre még civil célokra felhasznált technikákat, mint a bio- vagy géntechnológiát is be lehet vetni terrorista céllal – és globális következményekkel. Ezek a címszavak is elegendőek lehetnek annak jelzésére, hogy a modern globalizáció a félelem és a rémület globalizációjával kezdődött.

Ez érvényes, mint köztudott, a globalizáció ökológiai aspektusára is. Az ökonómiai és ipari rablógazdálkodás földön, levegőben és vízben a fenyegetés egyetlen borzalmas díszletévé összegződik. Ebben az értelemben a globalizáció bolygónk kifosztását jelenti.

A globalizációval összefüggő vagy éppenséggel arra visszavezethető rémségek sorát folytathatnánk. Betegségek kerülnek ténylegesen vagy kényszerképzetként a globalizáció örvényébe. Az AIDS a globális fertőzöttség közösségévé változtatja a világot. A túlnépesedés is a globalizáció ijesztő kilátásai közé tartozik.

Ehhez járulnak a globalizáció szorosabb értelemben vett gazdasági és technikai folyamatai, amelyek következtében egyre sűrűbb hálók szőnek össze bennünket: gazdaságilag, kulturálisan, turisztikailag, tudományosan, technikailag és kommunikációs téren egyaránt. Az OECD** egy definíciója szerint a gazdasági globalizáció olyan folyamat, amely által a különböző országok sokféle piaca és termelése – az árukkal, szolgáltatásokkal és munkaerővel folytatott nemzetközi kereskedelem, valamint a tőke és a technológia mozgása – következtében egyre inkább függővé válnak egymástól. A globalizációval diadalmaskodik a kapitalizmus, amely a keleti tömb összeomlásával egyeduralmú gazdasági modell lett. A továbbra is fennálló politikai és vallási különbségek ellenére egységesülnek a gazdasági és technikai formák, igaz, különböző fejlődési szinten. Vannak ellentétes mozgalmak, de ezek tőkére és a nyugati technikára vannak utalva. A pénzpiacok deregulációja* egész népgazdaságokat tesz tönkre. Világméretben működő konszernek megfosztják hatalmától a helyi és legitim politikát. Tőkefolyamok a valódi folyamatokhoz hasonlóan országhatároktól függetlenül járnak a maguk útját, és nem csak metaforikus értelemben okoznak hol áradást és belvizet, hol pedig szárazságot és aszályt. Úgy hat az egész, mint egy globális természeti katasztrófa, pedig emberek csinálják, igaz, nem tervszerűen. Technikai eszközöket használnak fel hozzá, kalkulálnak, a nyereség maximálásának számítások alapján kidolgozott stratégiáit alkalmazzák. Közben gondoskodnak a nyilvánosságról. A globális információs technológia segítségével a világ minden táján tudni lehet, mi minden történik szerte a világon.

A modern globalizációhoz hozzátartozik az önmagára vonatkoztatás – önmaga számára láthatóság e magas foka. Valahogy már kezdettől fogva összefüggött minden mindennel. De korábban a folyamatok az érintettek háta mögött zajlottak. Ma ellenben a hálózat eufória és hisztéria között ingadozó önészlelése hozzátartozik a modern globalizációhoz. A globalizáció tehát először is önmagáért való hálózatot jelent, másodsor pedig olyan hálózatot, amelyet ismer az ember, jobban mondva: tud róla – mert olyan nagyon nincs tisztában vele, csak úgy általában tudja, mennyire összekapcsolódik minden mindennel. A modern globalizáció önreferenciális, és ami a kommunikatív technikákat illeti, éppen akkor megy végbe, amikor észleljük.

Mármost a globalizáció nem csak a glóbusz körül keringő rossz hírek foglalata. Hiszen a globális együttműködésnek vannak örvendetes közösségei is. A modern természettudomány, orvostudomány és technika életet megkönnyítő és megőrző hatásai tagadhatatlanok. Globális intézményként létezik az ENSZ és azt kiegészítve vagy vele, akár konkurálva létezik az államközi és államok fölötti szervezetek és egyezmények sűrű hálózata, amely az erőszak és a háború megfékezését szolgálja. Létrejött a világ nyilvánossága, a zsarnoki rendszerek kénytelenek úgy érezni, hogy megfigyelés és így legitimációs nyomás alatt állnak. Az emberi jogok sérelme, még ha nem büntetik is rendszeresen, nem marad észrevétlenül és tiltakozást vált ki. Nemzetközi törvényszék kiépülése van folyamatban. Gyarapodik a globalizáció kritikusaik mozgalma, akik virtuóz módon használják fel a világot átfogó információs és mobilizációs technikákat.

* dereguláció: a szabályozottság mértékének csökkentése

** OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development; Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet): a fejlett piacgazdasággal rendelkező országokat tömörítő szervezet, amelynek alapító okmányát 1960-ban írták alá Párizsban.

10. Milyen bioetikai kérdéseket vet fel Umberto Eco klónozással kapcsolatos írása?

(Megadott szöveg: Umberto Eco: *Egy őrült tudós klónozni akar*)

Dolly, a klónozott birka újabban minden popsztárnál népszerűbb. Az esemény másrészt (legalábbis ami a jelképi értékét illeti) legalább akkora fordulatot hozott az emberi nem evolúciós folyamatába, amekkorát az első kovakő eszközök feltalálása jelentett, és a nyomában felsejlő lehetőségek nemcsak a hívőket foglalkoztatják, hanem mindenkit, aki eltöprengett már az életnek, az embernek, a tudomány határainak a mibenlétén. Eszemben sincs ilyen nagyszabású kérdéseket egyetlen gyufalevél keretein belül elintézni. De meglep a vita hovatovább sci-fibe illő tónusa. Mintha bizony a klónozás egy-egy individuum abszolút hasonmásának az előállításával volna egyenlő, minek okáért, ha Berlusconi klónoznák, akkor a vele kapcsolatos összeférhetetlenségi probléma is megkettőződne, ha pedig Prodit, akkor egyszerre két miniszterelnökünk akarna csatlakozni Európához, és ezzel dupla fejkavarást okoznának a Bundesbanknak is. A technika új, de az emberklónozás csak ugyanazt próbálná ki ismét, amivel annak idején a náci próbálkoztak: hogyan lehet okos keresztezések útján csakis magas, szőke, egészséges embereket és belőlük afféle Übermensch-hadsereget előállítani. Az ötlet szépséghibájára azóta már rávilágítottak a tudósok: egy csupa azonos génállományú Übermenschből álló közösségen egyetlen vírus en bloc kifogna. Akkor már jobb a jó ideje és számos szervezetben bevált, régi módszer: végy genetikailag különböző embereket, neveld őket vasszigorral, kapjanak hozzá egy kiadós agymosást, és mind egyformák lesznek. Mit is eredményez, ha valakit klónoznak? Tegyük fel, hogy egy Őrült Doktor az emberi nem díszpéldányát látja bennem (doktornak doktor, de ne feledjük, hogy őrült), és a klónozásom mellett dönt. Kiveszi egy szomatikus sejtet, elvégzi mindazt, amit el kell végeznie, és kilenc hónap múltán megszületik valaki, aki ugyanazt a génállományt örökölte, mint én. Fogadjuk el, hogy ugyanolyan színű szeme és haja lenne, mint nekem, ugyanilyen hajlamos lenne a hízásra és bizonyos betegségekre, hozzám hasonlóan ő is humán irányban érdeklődne, és így tovább. Hat hónaposan, leopárdbőrön hasalva ez a Második Umberto alighanem nagyon hasonlítana rám, amint egy fénykép tanúsága szerint ugyanezt tettem 1932-ben. Ettől kezdve viszont más irányt vennének a dolgok. Engem egy konkrét, kispolgári kötődésű emberpár nevelt fel a harmincas-negyvenes évek során egy olasz kisvárosban, ilyen és ilyen rokonoktól, barátoktól és ismerősöktől hallottam, amit hallottam, ettem, amit háborús időkben enni lehetett, a mostaninál kevésbé szennyezett levegőt szívtam ugyan, de már gyerekkorban megtapasztaltam, milyen egy bombázás, katolikus hitben és fasiszta Olaszországban nevelkedtem, huszonévesen láttam először televíziót, és így tovább, és így tovább. Második Umberto esetleg egy közép-nyugati protestáns családi farmon vagy jeruzsálemi ortodox zsidóként nő fel, mást eszik, mást olvas, más zenét hallgat, néz televíziót vagy nem néz, ha pedig ágynak esik, más vegyi anyagokkal kezelik, mint amilyenekkel az én kanyarómat vagy mumpszomat gyógyították meg annak idején. Mivé lesz az én mostani koromban? Senki sem tudhatja, de biztos, hogy valami egészen mássá, mint ami én vagyok; lehet, hogy bíborossá, matematikussá talán nem, de ügyvéddé talán igen, bár lehet drogos, szingapúri kocsmatulajdonos, újfasiszta pártvezér vagy a világ legnagyobb bélyegszakértője is. És mi lett volna, ha az egyéves kis Hitlerben Buddha reinkarnációjára ismernek rá tibeti szerzetesek, Lhászába viszik, és ott nevelik fel? Akkor is Hitlerré vált volna? A klónozás körüli tudományos-fantasztikus csúrés-csavarást valami együgyűen materialista determinizmus lengi be, amely szerint az ember sorsa csakis az örökölt génállománytól függ. Mintha mit sem számítana a nevelés, a környezet, a véletlenek alakulása, a táplálkozás, a testi aktivitás, a szülői pacsipuszi, az, hogy ezek a szülők fiatalon vagy öregen haltak-e meg, hogy részegesek voltak-e vagy absztinensek, elváltak-e vagy hűségesen kitarottak egymás mellett.

Emberi lényeket klónozni csakis nagyon rossz beruházás lehet. Ki az a nagy ember, aki szívesen kockáztatná, hogy karikatúraként él tovább? Szóval mégiscsak tanácsosabb a régi módszerrel gyereket csinálni. Meg aztán ha igaz volna, hogy egyetlen sejtben máris ott az egész sorsunk, miért volna érdemes egyáltalán élni?

(Gyufalevelek. Budapest, Európa Kiadó, 2001. 297–304. o.)